ALTERNATOR
Misliti znanost.

Nekonvencionalne replike: plodno raziskovalno polje z obrobja frazeologije

2. 9. 2021

Number: 38/2021

Author:

- Matej Meterc

Foto: Arne Hodalič

Z obrobja pod drobnogled

Nekonvencionalne replike, kakršna je na primer *Za reveže je na zvoniku* na vprašanje *Koliko je ura?*, znane tudi kot »šaljivi odgovori« ali »kajle«, do nedavnega niso bile deležne sistematičnih raziskav. Pa ne le pri nas. Ob iskanju tujejezične frazeološke in folkloristične literature na to temo sem leta 2017 ugotavljal, da ta tip izrazov tudi v svetovnem merilu še ni bil kaj dosti raziskan. Tu pa tam se je pojavljal v nekaterih frazeoloških in paremioloških člankih ali pa je bil naključno zajet v množici drugih paremioloških žanrov (paremiologija je jezikoslovna in folkloristična disciplina, ki se ukvarja s pregovori in njim sorodnimi izrazi). Poleg tega je sprva kazalo, da v nobenem jeziku ni bila sistematično urejena kolikor toliko celostna zbirka takih izrazov. Uspešno so se izmikali tudi slovarski obravnavi; ne le v splošnih, temveč tudi v frazeoloških slovarjih.

V prispevku želim opisati raziskovalno pot, ki je pripeljala do spletne anketne raziskave (https://vprasalnik21.tisina.net/) o nekonvencionalnih replikah. Čeprav klišejsko, bi to pot najlažje opisal s pregovorom *Iz malega zraste veliko*. Na začetku sem zbral okoli dvajset šaljivih odgovorov v slovenščini, spraševal pa sem se tudi o podobnih izrazih v tujih jezikih, zlasti slovanskih. Za temo se je navdušil tudi kolega prof. dr. Jozef Pallay, slovakist in germanist, ki mi je takoj naštel nekaj replik v svojem maternem jeziku – slovaščini (nekaj pa sem jih iz slovaščine poznal tudi že sam). Začetna zbirka se je močno povečala. S kolegom sva začela primerjati replike na enake izjave v vlogi »stimulov« v več jezikih (zlasti v slovaščini, poljščini in slovenščini). Spraševala sva se, kako o nekonvencionalnih replikah pridobiti še več podatkov. Začela se je

potrjevati domneva, da gre tudi pri tem žanru za sprva komaj opazne vrhove ledenih gor paremiološkega gradiva (https://www.alternator.science/sl/daljse/pregovori-koliko-jih-imamo-poznamo-uporabljamo/) .

Raziskave drugih avtorjev

Na začetni etapi zbiranja nekonvencionalnih replik sva s kolegom Jozefom Pallayem iskala jasno jezikoslovno umestitev te skupine izrazov. Kratek premislek o tej temi sva našla v delu (https://www.znak.com.pl/ksiazka/przekrojowa-rubryka-heca-heca-jako-zrodlo-potocznych-reproduktow-jezyka-polskiego-ewa-koziol-chrzanowska-54932) poljske paremiologinje Ewe Kozioł Chrzanowske, ki je v množici 1000 izrazov, ki so jih v rubriko časopisa *Przekrój* prispevali bralci, našla okoli trideset takih replik in jih označila za »dialoge in kvazidialoge«. Ruski paremiolog Grigorij Permjakov jih je v osemdesetih letih samo poimenoval šaljivi odgovori in jim pripisal funkcijo zaustavljanja sporazumevanja. S kolegom Pallayem sva se spraševala o definicijskih lastnostih in žanrski zamejitvi tega tipa izrazov. Najina definicija paremiološkega žanra nekonvencionalne replike, ki sva jo objavila tudi v *Slavistični reviji* (https://srl.si/ojs/srl/article/view/3854) , se glasi: ustaljena neustrezna ter večinoma humorna (zlasti absurdna) replika osebe B na izjavo osebe A. V času nastanka definicije sva se oprla še na češkega frazeologa Františka Čermáka, ki je v svoji splošni tipologiji frazemov (http://www.isybislaw.ispan.waw.pl/ShowDocument.do?documentId=384096) nekaj zgledov češkib replik umestil med tako imenovane »intersubjektivne frazeme« oziroma med frazeme, za katere je bistvena udeležba dveh govorcev, v razmerju do monosubjektivnih frazemov, med katere spadajo tudi mnogi paremiološki žanri s pregovori na čelu.

Glede teme nekonvencionalnih replik sem povprašal tudi starosto slovanske frazeologije Valerija Mokijenka. Obetal sem si, da mi bo profesor pomagal s podatkom o kakšnem članku, ki se je vsaj malo posvetil temu delu frazeologije, saj ima izreden pregled nad paremiološkimi raziskavami po svetu, obenem pa izostren čut za raziskovalne vrzeli in gradivske ter slovaropisne izzive, saj je avtor in urednik mnogih slovarjev in zbirk. Profesor Mokijenko me je opozoril na delo ruskega kolega Viktorja Bondarenka, ki se je, kot se je izkazalo, sistematično posvetil temu žanru in izdal celo slovar šeststotih ruskih frazeoloških replik. Poleg tega je objavil članke (https://cyberleninka.ru/article/n/otvetnye-frazeologicheskie-repliki-russkoy-rechi-kak-obekt-leksikograficheskogo-opisaniya/viewer) , v katerih je razmišljal o temeljnih značilnostih tega, kar je sam označil kot »(šaljive) frazeološke replike«. Kot slovaropiscu so mi bila še posebej zanimiva njegova razmišljanja o posebnih prilagoditvah slovarskega prikaza za ta tip izrazov z natančnimi opisi stimulov in replik. S kolegom Pallayem sva bila zadovoljna, da sva replike v slovenščini, slovaščini ter poljščini, ki sva jih zbrala do tega trenutka, lahko primerjala z obsežnim ruskim gradivom. Bondarenko je članke o nekonvencionalnih replikah in slovar izdal do leta 2013, ko je na žalost umrl, kar je verjetno botrovalo temu, da ni prišlo do večje prepoznavnosti teme, člankov in zlasti slovarja, ki je pionirsko delo na področju intersubjektivne frazeologije. Če bi bil ta slovar dostopen na spletu, bi se verjetno veliko prej pojavile medjezikovne primerjalne raziskave z uporabo ruskih primerov. Zanimivo je bilo primerjati, kaj sva o temi dognala s kolegom Pallayem in kaj je o njej zapisal kolega Bondarenko. Tak primer je bilo iskanje izraza, s katerim bi lahko čim bolj natančno označili izjavo govorca A, na katero se odziva govorec B. Sam sem začel uporabljati oznako »tarča«, v Bondarenkovi teoriji pa zanje obstaja izraz »stimul«. Ker se Bondarenko ne posveča le nekonvencionalnim, šaljivim replikam, temveč tudi povsem konvencionalnim frazeološkim replikam, kakršna je recimo *Hvala enako* na izjavo *Dober tek*, oznaka tarča vsebinsko ne bi ustrezala, v svojih raziskavah pa se osredotočam na nekonvencionalne replike, kakršna je na isto izjavo *Ima zajec v breg*.

Izmuzljivost nekonvencionalnih replik in prve anketne raziskave

Nekonvencionalne replike so žanr, ki je vezan zlasti na govorjeni jezik. Pojavljajo se tudi zapisane, vendar bistveno redkeje. Tudi replike, za katere se je z anketami med dijaki in študenti izkazalo, da jih pozna več kot 90 % govorcev, se v tako velikih zbirkah besedil, kakršna sta jezikovna korpusa Gigafida 2.0 (https://viri.cjvt.si/gigafida/) ali slWaC (https://www.clarin.si/noske/all.cgi/corp_info?corpname=slwac&struct_attr_stats=1&subcorpora=1) , pojavljajo bolj v sledovih, v peščici zgledov. Za primerjavo navedimo, da se pregovori s tako visoko poznanostjo pojavljajo tudi več kot petstokrat. A korpusi govorjenega besedila so tako pri nas kot v tujini še dokaj majhni. Naš govorni korpus GOS (http://www.korpus-gos.net/) obsega 120 ur posnetkov, slovaški na primer okoli 600 ur. Celo za najbolj poznane in (v pisnih korpusih) pogoste pregovore v GOS-u najdemo pogosto le en, največ pa do pet zgledov rabe. Frazeologi, ki si pomagamo z jezikovnimi korpusi, iščemo zlasti tako imenovane prototipne zglede rabe, pri katerih ne gre za neposredno citiranje zbirk, pojavitve v kvizih, križankah, naslovih leposlovnih del, filmov ipd. (vse to našteto se šteje za neprototipne zglede). Prototipnih zgledov pisne rabe je pri nekonvencionalnih replikah malo. Z uporabo spletnih brskalnikov včasih naletimo na navedke takih replik med šalami in kratkimi otroškimi rimanimi žanri na spletnih forumih. Poleg vezanosti na govorjeni jezik je za nekonvencionalne replike značilna tudi pretežna raba v zasebni komunikaciji med sorodniki in prijatelji. Kljub naštetim dejavnikom je internet z obsežnostjo svojih besedil za zbiranje nekonvencionalnih replik »najboljši najslabši« pisni vir. S kolegom Pallayem sva se kmalu odločila, da bova zbirko replik začela dopolnjevati s čim bolj obsežnimi anketami. Pilotne ankete sva izvedla med približno dvestotimi slovenskimi ter dvestotimi slovaškimi dijaki in študenti. Prikazala sva jim dvajset nekonvencionalnih replik in jih spraševala o poznavanju ter tudi, ali se spomnijo podobnih izrazov. S pomočjo anket sva dvajset replik v obeh jezikih razvrstila po poznanosti. Naslednje replike so bile poznane več kot polovici anketirancev (v oklepaju navajam delež pasivne poznanosti, izven oklepaja pa poznanost ne glede na razloček med aktivno rabo in pasivnim poznavanjem):

A: Zakaj? B: Zato.	97,61 % (12,44 %)
A: Koliko je ura? B: Toliko kot včeraj ob istem času.	97,13 % (41,63 %)

A: Zakaj? B: Ker jaz tako pravim.	94,26 % (47,37 %)
A: Kje naj začnem? B: Na začetku.	92,82 % (44,02 %)
A: Kaj? B: Mačka ima pa rep nazaj.	90,91 % (49,77 %)
A: Zakaj? B: Da lahko vprašaš.	84,21 % (35,41 %)
A: A je nov? B: Ne, opran s Perwollom.	79,90 % (56,94 %)
A: Prosim. B: Kaj prosiš, delat pojdi.	70,33 % (47,85 %)
A: A gre? B: Mora gret.	60,77 % (36,36 %)
A: Za kaj se gre? B: Da se kam pride.	58,37 % (43,06 %)
A: Škoda. B: Škoda je češki avto.	52,15 % (38,28 %)
A: A Gre? B: Če ne gre, pa porinemo.	50,24 % (38,28 %)

Anketa je prinesla tudi povsem nove, še nezapisane replike. Taka je bila A: Aja? B: Aja se ponoči. Zame je bilo povedno, da te replike še nisem poznal, izkazalo pa se je, da je zelo razširjena. Dragocen del anketnih podatkov so tudi navedki variant nekonvencionalnih replik (npr. A: Koliko je ura? B: Toliko, da se mačka polula/pocura ali A: Koliko je ura? B: Za reveže/siromake je na zvoniku/turnu.). Variantnost se pri replikah ne zaključi zgolj v okviru replike same. Mnoge replike sprožijo verigo šaljivega dialoga, ko govorec A sprejme igro, če seveda pozna repliko in njeno verigo (npr. A: Kaj? B: Mačka ima pa rep nazaj. A: Ti ga imaš pa naprej, pa si ga dobro oglej.). Glede nekaterih do sedaj zbranih oblik je za zdaj še nejasno, ali se dejansko uresničujejo kot replike govorca A ali zgolj kot razširitve replike B. Čim več empiričnih podatkov o variantah teh izrazov potrebujemo za kakovosten prikaz teh izrazov v *Slovarju pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* (https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=216&View=1&Query=%2A) .

Anketiranci so odgovarjali tudi na vprašanje, kako bi poimenovali prikazane nekonvencionalne replike. Najpogosteje so navajali oznake »šala«, »hec«, »vic«, »igra besed«, »besedna igra« in »sarkazem«. Navajali so še: »nekoristen odgovor«, »šaljiv odgovor«, »filozofski odgovor«, »primitiven odgovor«, »humoren odgovor«, »odrezav odgovor«, »mnogokrat uporabljen odgovor v poskusu, da bi bil smešen«, »nadležen odgovor«, »sarkastičen odgovor«, »igra asociacij«, »neustrezen odgovor«, »absurd«, »ironija«, »humor«, »nesmisel«, »iskanje pozornosti«, »igranje«, »izzivanje«, »otroško zbadanje«, »posmehovanje«, »poniževanje«, »zabijanje«, »norčevanje«, »tratenje besed«, »žaljivka«, »kliše«, »anekdota«, »smešnica« in »zaustavitev toka pogovora«. Humornost nekonvencionalnih replik je v odgovorih anketirancev pogosto relativizirana. Opisujejo jih namreč kot »slaba šala«, »prežvečena šala«, »slaba šala iz 4. razreda«, »precej neslana šala«, »nesramna šala, »čudna šala«, »šala, ki ni smešna«, »neumna šala«, »fora majhnih otrok«, »otroška fora«, »stara fora« in »osnovnošolska fora – prevečkrat slišana in zastarela«. Opisi kot »dobra šala« ali »dobra fora« se pojavljajo zelo redko. Zanimivo je razmerje med prevladujočimi negativnimi vrednotenji replik in dokaj visokim deležem njihove aktivne rabe.

Mehanizmi vzpostavljanja vezi med tarčo in nekonvencionalno repliko

V prvi slovenski objavi na temo replik (https://srl.si/ojs/srl/article/view/3854) sva s kolegom Pallayem predstavila vrsto mehanizmov, s katerimi se nekonvencionalna replika naveže na svoj stimul. Vez se vzpostavlja glede na (ne)smiselnost nekonvencionalne replike na naslednje načine: 1. neposredna kritika izjave A (npr. A: Kaj? B: Prosim se reče.); 2. lakoničen odgovor (npr. A: Zakaj? B: Zato.); 3. namenoma nepravilno dekodiranje izjave A z navidez ustrezno repliko, ki pa ne prinaša želenega podatka (npr. A: Kakšna je voda? B: Mokra.); 4. namenoma nepravilno dekodiranje izjave A s popolnoma neustrezno repliko (A gre? B: Mora gret.); 4. popolna absurdnost replike B (npr. A: Zakaj? B: Mačka ima pa rep nazaj.). Omenjeni načini zagotovo niso edini, so pa zelo verjetno med najbolj pogostimi načini vzpostavljanja vezi neparemiološke izjave A s paremiološkim izrazom (repliko). Primer, ki sva ga s kolegom zasledila v slovaščini, kaže, da je mehanizmov verjetno še več in jih je treba še odkriti. V slovaščini namreč obstaja replika na vprašalnico »kaj« (po slovaško »čo«), ki vsebuje le nadaljevanje »-koláda«, s katerim se v dialogu sestavi beseda čokolada (A: Čo? B: Koláda.). Tak primer zaenkrat v slovenščini še ni bil zabeležen, se je pa v anketi med dijaki in študenti pojavila replika, o kateri bo treba še ugotoviti, ali je ustaljena, ali gre le za priložnostno besedno igro, nastalo med izpolnjevanjem ankete: A: Si v njega? B: Kamne metala.

Nekonvencionalne replike pogosto vzpostavljajo vez s svojo tarčo s pomočjo besedne igre, zasnovane na pomenski bližini ali oblikovni podobnosti. Zelo pogosto gre za rimo (A: Kaj? B: Čaj.), za delno ujemanje oblike ali supletivne oblike (A: A gre? B: Mora gret.) ali homoniijo (A: Živijo. B: Je nimam s čim.). Med zbiranjem nekonvencionalnih replik sva s kolegom našla tudi vrsto replik na dejanja, kakršno je kihanje (B: Res je.) ali pa puščanje odprtih vrat (B: Imaš rep?). Sklenila sva, da tudi take enote obdrživa v zbirki in jih prav tako vključujeva v nadaljnje ankete, saj gre pri njih prav tako za jasno določljive stimule (zelo konkretna dejanja, dogodke), po čemer jih lahko ločimo od rekov, ki predstavljajo odziv na veliko širši nabor situacij, na model situacije (npr. *Mi o volku, volk iz gozda* ob nekogaršnji nenadni pojavitvi).

Funkcija nekonvencionalnih replik: humor ali kaj drugega?

Izkazalo se je, da humorna funkcija pri rabi nekonvencionalnih replik je prisotna, vendar se ji pridružuje vrsta drugih funkcij, ki so lahko celo bolj pomembne. Ne gre le za nihanje stopnje humorja od izraza do izraza. Tudi isti izraz ima glede na okoliščine govorne situacije lahko zelo različen učinek, nameni njegove rabe so namreč lahko raznoliki. To je skladno z opažanjem ruskega paremiologa Grigorija Permjakova, ki je že pred desetletji ocenil, da je humorna funkcija v večji ali manjši meri prisotna pri različnih žanrih paremioloških izrazov, vendarle pa praviloma ne gre za glavno funkcijo.

Nekonvencionalnim replikam je Permjakov pripisal funkcijo zaustavljanja sporazumevanja, vendar tega ni podprl z argumentacijo ali raziskavami. Že iz odgovorov v anketi med študenti in dijaki lahko razberemo nekatere izmed funkcij uporabe nekonvencionalnih replik. Pogosto kot razlog za rabo takega izraza navajajo recipročnost: »otročji odgovor na otročje vprašanje« in »vsak zakaj ima svoj zato«. Anketiranci so navajali še naslednje razloge za zaustavljanje sporazumevanja: »oseba B se izogiba odgovoru bodisi iz lenobe ali česa drugega«, »oseba B nima racionalnega argumenta«, »oseba B o čem noče govoriti«, »oseba B je slabe volje«, »oseba B se želi zgolj pošaliti« itd. Študentje in dijaki pogosto izpostavljajo hierarhijo med govorcema. Pogosto pišejo, da gre za odgovore staršev na otroška vprašanja, odgovore učiteljev učencem in podobno.

Nekatere nekonvencionalne replike opravljajo korektivno funkcijo, tako ob očitnih jezikovnih napakah (A: Za kaj se gre? B: Da se kam pride.) kot ob pričakovanju vljudnostnih obrazcev (A: Kaj? B: Nič kaj, prosim se reče.) Zadnjo navedeno repliko sicer govorci pogosto prepoznajo kot krilatico iz filma *Poletje v školjki*. Tema krilatic med replikami je posebno poglavje, ki bi ga bilo vredno raziskati v prihodnosti. Tema nekonvencionalnih replik bo gotovo pritegnila še kakšnega raziskovalca v okviru jezikoslovja in morda še kakšne druge vede, nastanek obsežne zbirke in postopno vključevanje teh izrazov v *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* (https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=216&View=1&Query=%2A) pa bosta olajšala pristop k temu do sedaj dokaj zastrtemu delu slovenščine.

https://www.alternator.science/en/long/nekonvencionalne-replike-plodno-raziskovalno-polje-z-obrobja-frazeologije/